

DEÁK ÁGNES

SZTE BTK Modernkori Magyar Történeti Tanszék

Aetas 40. évf. 2025. 1. szám, 203–207.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.1.203-207

www.aetas.hu

„Csaknem idill – a következő újrainterpretációig...”?

Thomas Winkelbauer (Hg.): *Die Habsburgermonarchie (1526–1918) als Gegenstand der modernen Historiographie. (=Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 78.)* Wien: Böhlau Verlag, 2022. 450 oldal

2013 novemberében Bécsben rendezték meg azt a konferenciát a Habsburg Monarchia történetével foglalkozó nemzeti historiográfiai hagyományokról, mely a 2022-ben kiadott kötet bázisát képezte. A szerkesztő Thomas Winkelbauer célja – ahogy azt előszavában (*Einleitung*) kifejti – egyrészt annak bemutatása volt, hogy a Habsburg Monarchia utódállamainak történetírásai a 19–20. században hogyan interpretálták a birodalom történetét, másrészt hogy az észak-amerikai, angol, a német, az orosz és belga történetírás milyen kontextusba ágyazva, milyen történeti kérdésfelvetések vizsgálata során kerített és kerít sort történetének tárgyalására. Gondosan összeállított kérdéssor volt hivatott irányítani a konferencia előadóinak, illetve a kötet szerzőinek gondolatmenetét, amit a szerzők persze eltérő mértékben vettek alapul, de mégis hozzájárult ahhoz, hogy egymásra legalább áttételesen reflektáló, így összehasonlítható tanulmányok születhessenek. A konferencián három csoportba rendezve került sor az előadásokra: az első csoportot a német, osztrák-német és spanyol történetírás prezentációi

képezték; a másodikat a közép-európai Habsburg Monarchia többi népének történetírásai; a harmadik csoportba pedig azok a historiográfiai kerületek kerültek, melyek számára a Habsburg Monarchia legfeljebb külpolitikai szálon köthető nemzeti történetükhöz. A kötet azonban más tagolást követ: Az első fejezetben (*Die Habsburgermonarchie in den Historiographien ihrer Nationen und ihrer Nachfolgestaaten*) a közvetlenül „érintett” történetírások elemzése kapott helyet: tanulmányok az ausztriai, magyar, cseh, szlovák, szlovén, lengyel, olasz, román és szerb történetírás Monarchia-képéről. A második fejezet (*Die Habsburgermonarchie in der deutschen, britischen, nordamerikanischen, französischen, russischen und belgischen Geschichtsschreibung*) pedig a külső megfigyelők nézőpontjait villantja fel. Összesen tizenhat tanulmányt tartalmaz a kötet, öt angol nyelvű tanulmány kivételével német nyelven. A szerzők valamennyien a Monarchia történetének a nemzetközi porondon is ismert, illusztris tagjai (például Gary B. Cohen, Robin Okey, Wolfram Siemann vagy éppen a szerzőként is említendő Thomas Winkelbauer). Többen igen kiterjedt magyarországi szakmai kapcsolatokkal rendelkeznek (például Elena Mannová, Maciej Janowski vagy Joachim Balcke). A magyar historiográfiát a nemrég elhunyt Frank Tibor képviseli, aki korábban könyvet publikált a Habsburg Monarchia-képről a 19. század második felének Nagy-Britanniájában.¹

¹ *Picturing Austria-Hungary: The British Perception of the Habsburg Monarchy 1865–1870.* New York: Columbia University Press, 2005.

A tanulmányok változatos szerkezetűek. A legtöbb szerző kronológiai rendben elemezte saját országa/nemzete historiográfiai termését; néhányan inkább a Monarchia történetének egyes korszakait választották kiindulópontnak, s így ütköztették a különböző időszakokban született történeti munkákat és koncepciókat. Maciej Janowski (*A Problem not Noticed. Polish Historiography and the Habsburg Monarchy*) a historiográfiai áttekintés után két történész munkásságának plasztikus és elgondolkodtató eszmétörténeti elemzését adta, s Frank Tibor (*Zerfall der liberalen Erben. Die Darstellung der Österreichisch-Ungarischen Monarchie in der ungarischen Geschichtsschreibung [1867–1945]*) is egyes történeti koncepciók vizsgálatát állította a fókuszba. Rudolf Gräf (*Von den frühneuzeitlichen Chronisten zu den postkommunistischen rumänischen Historikern. Konstanten und Variablen der Darstellung der Habsburgermonarchie in der rumänischen Geschichtsschreibung*) tematikai csomópontokat jelölt meg (megnevezés, a Monarchia mint felszabadító, illetve mint hódító, a Monarchia mint tanító és védelmező, a Monarchia mint ellenség stb.), s a problémák különböző interpretációit állította elének kronológiai rendben, sőt földrajzi tagolásban (Regát, Bánát és Erdély). Winkelbauer a maga tanulmányában (*Die Habsburgermonarchie in der (deutsch)österreichischen Historiographie*) vegyítette a tagolási szempontokat, napjaink történeti koncepcióit pedig irányzatokba rendezve mutatta be, ahogy az észak-amerikai (USA és Canada) történetírásról szóló Gary B. Cohen (*Historical Scholarship on the Habsburg Monarchy [1526–1918] in North America*) is részletesen jellemzi az ún. revizionista irányzat legfontosabb tételeit és alkotóit.

A tanulmányok nagy része a 19. század második felétől (esetenként egészen a 18. századig visszanyúlóan) vázolja a történeti koncepciókat, de lényeges különbségek állapíthatók meg abban, hogy mely korszak historiográfiájának szentelnek nagyobb súlyt. Gräf beszámolója ugyanakkor visszanyúl a

17. századi krónikaíróig, Frank Tibor pedig kizárólag 1945 előtti történetírói jelenségeket tárgyalt. Ahogy Winkelbauer bevezetőjében jelzi, a szerzőknek lehetőségük nyílt tanulmányukat, de leginkább a jegyzetapparátust frissíteni, akár 2020-ban megjelent munkákkal is bővíteni, aminek következtében nemcsak historiográfiai körképet, de nagyon hasznos aktuális helyzetjelentést és bibliográfiát is nyújt a kötet.

Közös jelenség az utódállamokban a politikai kurzusváltások meghatározó jellege a historiográfiai koncepciók változásaiban. A historiográfiák alapvetően nemzeti perspektívában gondolkodnak egészen napjainkig, azon keresztül jelenik meg a Monarchia története, csak ritkán önálló kutatási tárgyként. E tekintetben Lengyelország azonban némileg eltér, ott Galícia mint a nemzeti történelem regionális változata persze jelen van a historiográfiai kutatásokban, de a Monarchia kontúrjai a többi érintett történetíráshoz képest is jóval elmosódottabbak és halványabbak, s Janowski a politikai kurzusváltozásoknak is kisebb szerepet tulajdonít. Természetesen e tekintetben Ausztriában is speciális volt a helyzet, amit Winkelbauer részletesen bemutat. Az viszont általános megállapítás, hogy a Monarchia megszűnése után e nemzetállami historiográfiák, ha eltérő okokból is, de mind határozottan negatív képet festettek a Monarchiáról, s a későbbiekben is ez jellemezte a két világháború közötti, sőt azután már jobbára a marxizmus által meghatározott 1945 utáni időszakot is. Az utóbbi húsz-harminc évben (nem véletlenül a szocialista rendszerek összeomlásával egyidőben) ezzel szemben kezd jóval pozitívabb megvilágításba kerülni a Monarchia, részben külső historiográfiai hatások nyomán is. Sokat sejtető azonban a politika befolyásának szerepét illetően Elena Mannová (*Bilder und Funktionen der Habsburgermonarchie in der slowakischen Historiographie*) ironikus zárómondata: „Csaknem idill – a következő újrainterpretációig...” (159. old.) Az utóbbi évtizedek trendjeit illetően mást regisztrált az olasz történetírás-

ban Antonio Trampus (*Die Habsburgermonarchie als Gegenstand der italienischen Historiographie*): az 1980–1990-es években határozottan lanyhult az érdeklődés Olaszországban a Monarchia iránt, amit ő annak tulajdonít, hogy a korábban érvényesülő „Közép-Európa” mítosz háttérbe szorult a (nyugat-)európai integrációs folyamat vonzó valóságának árnyékában, másrészt a német nyelv és kultúra az angol nyelv hegemoniája nyomán lényegesen veszített vonzerejéből. Az ezredfordulótól azonban ő is felívelést észlel, ahogy egy új generáció megjelent, amely már Európa-szerre külföldön végezte akadémiái tanulmányainak legalább egy részét, bár, ahogy megjegyzi Trampus, inkább a dinasztia, mint maga az államalakulat került az érdeklődés előterébe.

A nyugat-európai országokban és Oroszországban a Habsburg Monarchia kutatásának láthatólag jobbára csak periferikus szerep jutott, még ha a birodalom története iránti érdeklődés intenzitása időben változott is. Elsősorban az adott állam külpolitikája, illetve az európai hatalmi egyensúly részeként volt jelen ezen országok historiográfiai hagyományában. Igen érdekes a németországi példa, melyet két tanulmány is elemez Gabriele Haug-Moritz (*Die Habsburgermonarchie in den deutschen Forschungen zur Geschichte des Alten Reiches*) és Wolfram Siemann tollából. Siemann (*Der Habsburgermonarchie [ab ca.1830] und Österreich [ab 1918] im preußischdeutschen Geschichtsbild*) azt fejtegeti, hogy a 19. századi porosz-kisnémet orientáltságú történetírás hagyománya, mely a homogén nemzetállamot tekintette a történeti fejlődés magától értetődő vonatkoztatási pontjának, az 1945 utáni németországi történetírásban is tetten érhető akár napjainkig is annak ellenére, hogy a Habsburg Monarchia történetének, például a 19. századi időszak meghatározó kutatói között jónéhány német történészt (például Dieter Langwieschét, Heinrich Lutzot, Harm-Hinrich Brandtot vagy éppen magát Siemannt) tartunk számon. Siemann szerint a nemzetállami szemlélet

korlátai közüli kilépést bátorította az angolszász történetírás befolyása, amit az összetett, heterogén birodalmi államalakulatok iránt mindig is jóval nyitottabb szemlélet jellemzett.

Ennek ellenére Robin Okey (*British Historians and the Habsburg Monarchy [1500–1918]*) is azt állapíthatta meg, hogy a szigetország történetírásában marginális szerep jutott csak a Habsburg Monarchiának. Az első világháború végéig jobbára nem is szaktörténészek, hanem a térség iránt érdeklődő befolyásos értelmiségiek terepe volt az. A két világháború között is sokkal inkább a Monarchia korábbi „elnyomott népeinek” története állt a fókuszban, nem a Monarchia egészének históriája, miközben megszülettek az első összefoglaló birodalom-történetek Carlile Macartney és A. J. P. Taylor tollából. Az érdeklődés 1945 után is mérsékelt maradt: 1945 és 2013 között összesen 74 PhD disszertáció készült a Habsburg Monarchiához kapcsolódó témákból, miközben évente 140–600 értekezés született. (324–325. old.) Okey részletesen bemutatja napjaink nagy-britanniai Monarchia-kutatását, méltán kiemelve több ponton is az osztrák-német, cseh és magyar történelemben egyaránt otthonos Robert J. W. Evans munkásságát.

Az észak-amerikai historiográfiai körképét élénk táró, már említett Gary B. Cohen az utóbbi két évtizedben színre lépő, ún. revizionista irányzat nagy tekintélyű képviselője, mely irányzat radikális szakítást hirdet azzal a felfogással, amely a Monarchia 19. századi történelmét a hanyatlás időszakának tekinti, s az első világháborút követő felbomlást hosszú távú folyamat elkerülhetetlen végpontjaként értelmezi. Az ide tartozó szerzők (például Pieter M. Judson, John Deak) munkáiból sokkal inkább egy problémákkal küzdő, de megújulni kész és képes, vitális Monarchia képe bontakozik ki, melynek szétesését több tényező, de mindenekelőtt a háborús viszonyok bomlasztó belső és külső tényezői, nem strukturális problémák generálták. Cohen méltán mutat rá arra, hogy a

második háborút követően az észak-amerikai Monarchia-kutatás vezető pozíciót vívott ki magának. Mint írja, a nagyobb perspektíva, a számottevő földrajzi távolság, a források elérhetőségének nehézségei magától értetődően arra indítják az észak-amerikai történészeket, hogy tágabb, összehasonlító keretekben, hosszabb időtávú folyamatokat azonosítva vázolják fel azt a történetet, amit például az érintett közép-európai historiográfia a maguk nemzeti látószögébe bezárva egészen más perspektívából észlelnek. Cohen írása meglehetősen polemikus, számos ponton marasztalja el ez utóbbi historiográfiákat, pedig e kötet összefoglalóiból egyértelmű, hogy a nemzeti látószög egyáltalán nem csak a közép-európai kis országok történetírói hagyományait uralta.

Frank Tibor három történész, Marczali Henrik, Szekfű Gyula és Jászi Oszkár történeti koncepcióját elemzi, láthatólag eredetileg más célra készült szövegében. Szerencsés lett volna, ha ezt az írást kiegészíti egy másik, amely a második világháború utáni magyarországi historiográfia áttekintését nyújtja. Így ugyanis olyan magyar történészi életművek maradtak említés nélkül, mint Hanák Péteré vagy Somogyi Éváé, akik nem pusztán a nemzeti történelem kereteként, hanem önálló kutatási témaként is számottevő eredményekkel gazdagították a Monarchia történetének kutatását. De említhetjük Sashegyi Oszkárt is, aki ugyan a birodalmi kormányzat neoabszolutizmus kori magyarországi politikáját értékelte át az 1960–1970-es években, de azzal új irányba terelte a megelőző évtizedeknek a Habsburg birodalmi örökséggel szemben határozottan ellenséges nemzeti narratíváját. Öröndetes ezzel szemben, hogy Winkelbauer a bevezetőben kitért az utóbbi évtizedben publikáló két fiatal történész, Varga Bálint és Tarafás Imre egy-egy tanulmányára, illetve az ausztriai történetírás kapcsán utalt Romsics Gergely könyvére², mely a Monarchia szerepét

vizsgálja a két világháború közötti osztrák, német és magyar történetpolitikai diskurzusban. Mindez persze nem helyettesítheti a szisztematikus áttekintést és elemzést. Annál is inkább nem, mert magyar történeti problémák természetesen elő-előbukkannak a kötet többi tanulmányában. Janowski például részletesen elemzi Henryk Wereszycki (1898–1990) munkásságát, aki az 1867-es kiegyezésben annak a lehetőségnek a kizárását látta, hogy a Monarchia az ott élő valamennyi nép érdekérvényesítését lehetővé tevő közös hazává váljon, amivel megnyitotta az utat a „nemzetállamiság” felé törekvésnek, amelynek a végpontján csak 1918 következhetett. (240. old.) Hasonlóan vélekedett a kiegyezésről Nicolae Iorga is, akinek véleményét szintén olvashatjuk a kötetben Rudolf Gräf összefoglalójában. De Elena Mannová is kitért az 1950-es években szlovák és magyar történészek között folyt szakmai vitákra. Ezért is sajnálatos, hogy a külföldi olvasót a kötet minden felvilágosítás nélkül hagyja arról, hogy a magyar történetírás napjainkban hogyan vélekedik az egykor rivális nemzeti mozgalmak államai historiográfiájának történetünk közös pontjait érintő történeti koncepcióiról. Pedig ez a színvonalas kötet egyedülálló lehetőséget nyújthatott volna erre.

A szerzők túlnyomórészt (talán csak Rudolf Gräf tanulmánya kivétel) nem pusztán ismertetőt, hanem kritikai elemzést nyújtanak témájukról, magas színvonalon és elgondolkodtató módon rávilágítva erősségekre és gyengeségekre, vakfoltokra és éleszszemű megjegyzésekre egyaránt. Reflektált vagy reflektálatlanul maradó párhuzamok, egymást keresztező folyamatok, kölcsönösen gyümölcsözőnek bizonyuló együttműködéstörténetek egyaránt megjelennek a kötet hasábjain. Kirajzolódnak a történetírások közötti, egymást stimuláló és befolyásoló szakmai szálak is. Ahogy a Habsburg Monarchia sok komponensű, összetett államalakulat

² *Nép, nemzet, birodalom – a Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941.* Budapest: Új Mandátum, 2010.

volt, úgy története is csak az lehet. Az Európai Unió sikerei, kudarcai és nehézségei pedig jó néhány tekintetben kortárs problémákká tették a Habsburg Monarchia letűntnek hitt történeti dilemmáit.